

Hadis Kitaplarının Güvenilirliği

–Sorunlar, Çözümler–

Abdullah AYDINLI*

The Protection of Hadith Books: Problems and Solutions

One of the most important problems of Hadith history is to transmit hadith safely. The Quranic references to the phenomenon of the distortions and alterations of Holy books in the pre-Islamic period may bring about the fact that Muslim scholars take a serious precautions in order to protect the hadith books beside the Quran. This article is going to study these precautions. These includes taking the hadith book according to the certain rules and making records, memorization, making comparison with the original one, sealing, reaching the oldest manuscript of the hadith book, keeping the hadith book safely, unending the book, using certain materials in writing the hadiths, eradicating and bequeathing the hadith book.

Key Words: History of the Hadith, Hadith books, protecting the Hadith, transmissions of Hadiths

Anahtar Kelimeler: Hadis tarihi, kitap, tahammul yolları, hadis öğrenimi, tahrif

İslam dini yazılı bir kültüre sahip olmayan bir toplumda ortaya çıktı. Kur'an "ümmî" olan Hz. Peygamber'in¹ "ümmîler"e gönderildiğini bildirir.

Ancak bunun, toplumun yazıdan ve yazılı malzemeden tamamen habersiz olduğu şeklinde anlaşılması gerekir. Tarihi verilerin yanında Kur'an'ın açıklamaları yazının en azından kıymet atfedilen konularda kullanıldığını, yazı bilmenin bir meziyet olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Örnek olarak seçkin şiiirlerin yazılarak Kabe'nin duvarına asılması, kamil insan olmanın şartlarından birinin yazı bilmek olarak algılanması² ve Kur'an'ı söylemenin kitap okuyup yazmakla mümkün olabileceğinin düşünülmesi³ zikredilebilir. Bunun için denebilir ki; "İslâmiyet'ten önce Araplar arasında yazı herhalde sanıldığından çok kullanılıyordu"⁴.

Müslümanlığın gelişile bu anlayışı geliştiren ve yaygınlaştıran açıklama ve uygulamalar yapıldı.

Her şeyden önce Kur'an'da yazıya doğrudan veya dolaylı atıf yapan birçok ayet vardır. Kalem, satır, kitab, sahîfe, sağ elle yazma, imla, imlal gibi kavramlarını geçtiği bu ayetler dikkatleri yazıya va yazılı malzemeye çekmektedir.

Hz. Peygamber'in söz ve uygulamaları da bu yönde olmuştur. Prof. Dr. İbrahim Canan Hz. Peygamber zamanında okuma-yazma öğretimini yaygınlaştırma tedbirlerini psikolojik plandaki tedbirler ile fiili ve tatbiki plandaki tedbirler şeklinde iki ana başlık altında ayrıntılarıyla ele almıştır⁵.

Böylece "İslâmiyet, hattı ve kitâbeti zaruri kılan, kullanma sahasını genişleten âmilleri beraberinde getirmişti. Yazı, İslâm'ın tesis ettiği bütün maddî mânevî cepheleriyle yeni içtimai nizamın en ehemmiyetli tesbit, tescil, temkin ve neşir vasıtası olarak işlendi ve hicreti takip eden yarım asır içerisinde, daha önce geçen üç asırlık hayatındakinden büyük bir tekâmüle mahzar oldu"⁶.

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber'in okur-yazar olmadığını bildirir (Bkz. Ankebût sûresi, 48). Bunun için 'ümmî' kelimesini de 'okur yazar olmayan' şeklinde anlamak mümkündür. Hz. Peygamber'in bi'setten sonra az da olsa okuma-yazma öğrenip öğrenmediği hususu ise tartışmalıdır. Ancak Ebu'l-Velid el-Bâci Hz. Peygamber'in bir antlaşma metnini bizzat kendisinin yazmış olduğunu iddia ettiğinde maliki alimlerin onun katline fetva verdikleri; bir alimin, Hz. Peygamber'in yazıyı bir mucize olarak bildiğini söylemesi üzerine katilden vaz geçildiği nakledilmektedir (Bkz. ez-Zehabi, Siyeru A'lâm, 14/190. Bu olayı nakleden ez-Zehabi, Sahih-i Buhârî'deki bir habere istinaden Hz. Peygamber'in Hudeybiye antlaşması esnasında sadece ismini yazmış olmasının, onu ümmilikten çıkarmayacağını söyler; el-Keşmirî, Feyzu'l-Bari. 4/108-109). Gayr-ı Müslim araştırmacılar ise Hz. Peygamber'in, ticaretle uğraşmış olması sebebiyle okuma-yazmayı bir dereceye kadar bilmiş olabileceğini iddia ederler (Bkz. Fr. Buhl. 'Muhammed', İA, 8/455). Hz. Peygamber'in okuma-yazma bilip bilmediği konusunda bkz. ez-Zehabi, a.g.e., 14/190-191; Subhi's-Salih, Ulumu'l-Hadis, Beyrut-1969, s.15 vd.; İbrahim Canan, Peygamberimizin Okuma Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti. s. 157 vd; es-Suyuti, el-Hasais, 2/235-236.

² Güzel yüzen, güzel ok atan ve yazı yazmayı bilen kimse kamil insan sayılıyordu. Bkz. İbn Sa'd, Tabakât, 3/613, 7/389-390.

³ Kur'an-ı Kerim'de buna şöyle işaret edilir: 'Sen ondan önce ne bir kitap okumuş, ne de onu kendi elinle yazmış değildin. Eğer öyle olsaydı batıla saplananlar mutlaka kuşkuya düşerlerdi' (el-Ankebut suresi. 48)

⁴ Nihad M. Çetin, "Arap", 3/276. Bkz. Subhi's-Salih, Ulumu'l-Hadis, Beyrut-1969, s.14 vd. Krş. Hasan Hanefî, İslâmî İlimlere Giriş, çev. Muharrem Tan, İst.-1994, s. 17.

⁵ İbrahim Canan, Peygamberimizin Okuma Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti. s. 75 vd;

⁶ Nihad M. Çetin, "Arap", 3/276.

Neticede bir zihniyet değişimi gerçekleşti⁷. Eski Arap geleneğinin ve Müslümanlığın iman kaynaklarının yazılı şeylere atfettiği değer yanında yazılı kültüre sahip toplulukların İslâm toplumuna katılması⁸ bu değişimi kolaylaştırmış olmalıdır⁹. Bunun için Kaytano'nun kırtasiyeciliği çağrıştıran uygulamaların bu bölgeden çıkamayacağı iddiası¹⁰ kısmen doğru kabul edilse de, zikredilen hususlar göz önüne alındığında yazının, İslâm'ın ilk yıllarında da, genellikle tasvir edilenden¹¹ daha fazla kullanıldığı tahmini yapılabilir.

Kendilerinde yazı konusundaki değişimin görüldüğü insanların kimlikleri de dikkat çekici olmalıdır. Genç sahabiler veya hicaz bölgesi dışından, yazılı bir kültüre sahip yerlerden gelmiş olanlar: Abdullah b. Amr, Ebû Şah el-Yemânî, Ebû Hureyre, Abdullah b. Abbâs, Ebu Rafi el-Kıbtî, Hemmam b. Munebbih...

Bu konuda bölgeler arasında da farklılıklar müşahede edilir: Mâlik Medîne ehlinin kitaplara sahip olmadığını, Medîne'li İbnü'l-Museyyeb (ö. 90'dan sonra) ve el-Kasım'ın (ö. 106) öldüklerinde geriye kitap bırakmadıklarını, yine Medîne'li İbn Şihâb'in (ö. 124) yanında sadece kavminin nesebini ihtiva eden bir kitap bulunduğunu, Ebû Kılâbe el-Basrî'nin (ö. 104) ise öldüğünde geriye bir katır yükü kitap bıraktığını bildirmektedir¹²

Diğer taraftan Kur'an'da Kitap ve yazının lehine bulunan verilerin yanında bu konudaki bir tehlikeye de işaret vardır: Tahrif¹³. İlk Müslümanlar bu işaretin müşahhas yansımalarını çevrelerindeki Yahudi ve Hıristiyanlarda bulunan farklı dini metinlerde de görmüş veya duymuş olmalıydılar.

⁷ Daha hicri ilk asır sona ermeden İbrahim en-Nehaî'nin (ö. 96), insanın elbisesinde ve dudaklarında mürrek lekesininin bulunmasını mürüvvetten saydığı görülür. Bkz. İyâz, el-İlmâ', 173.

⁸ Bkz. Abdurresîd en-Nu'mânî, Mâ Temessu İleyhi'l-Hâce, Karaçi, s.32.

⁹ Hz.Peygamber'in sünnetinin sahifelere kaydının, kadim bedevi geleneğin atalardan nakledilen sözleri muhafaza etme usulünün bir devamı olduğu yönündeki bir değerlendirmeye için bkz. Delâilu't-Tevsik, 159.

¹⁰ Bkz. Kaitanu, İslam Tarihi, mütercimi: Hüseyin Cahid, 1/72.

¹¹ Bkz. İbn Sa'd, Tabakât, 3/613; Tirmizî, Sünen, 1/419 (Muhakkıkın dipnotu); Subhi's-Salih, Ulumu'l-Hadis, Beyrut-1969, s.14 vd.. Tirmizî de, geçmiş alımlerin ekserisinin yazmadığını, yazarlarının da "semâ"dan sonra yazdıklarını kaydeder ("İlel", 5/746). Bu kayıta "semâ" a atıf yapılması, verilen bilginin,hadislerin bu yolla nakledilmiş olduklarına vurgu amacı taşıdığı düşünülmektedir.

¹² Kitâbu'l-Câmi', 148.

¹³ Bkz. el-Bakara suresi, 59, 75, en-Nisa suresi, 46, el-Maide suresi, 13, 41, el-A'raf suresi. 162.

Bu vakıa, yazıyla tesbit edilen dini metinlerde Müslümanların dikkatini çekmiş olmalıdır¹⁴. Herhalde bunun için rivayete, özellikle de yazılı metinlere güven meselesine ilk dönemlerden itibaren atıflar yapıldığı görülmektedir.

En çok hadis rivayet eden sahabiler arasında yer alan İbn Abbas'ın, Hz. Ali'nin verdiği fetvaları (*kadau Ali'yi*) içeren bir kitabın bir kısmının Hz. Ali'ye ait olmadığını söyleyerek imha ettiği nakledilir¹⁵. İmam Malik, kitaba gizlice ilaveler yapılabileceği endişesini dile getirir¹⁶

Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198), hakimlikle hadis rivayetinde hüsnüzanna dayanmanın doğru olmayacağı tesbitini yapar¹⁷.

Bu ve benzeri birçok haber, ilgili kişilerin bu meselenin farkında olduğunu göstermektedir. Zaman içinde, bilerek veya istek dışı ortaya çıkabilen tahriflere, yazım esnasında yazının gelişmişlik durumunun ortaya çıkarabileceği hatalar da eklenmiştir. Bu durumlar bazı önlemler alınmaya çalışılmıştır.

1. Belli Usullerle Alma

Güvenilir bir şekilde nakil için başvurulmuş önlemlerin başında, kitapların yazarından veya rivayet hakkına sahip olan hocadan belli usullerle alınmasının şart koşulması gelir. Tahammül yolları denilen bu usullerin sekiz kadar farklı çeşidinden bahsedilmektedir. Denebilir ki, bütün bu usuller, ilgili tartışmalar ve uygulamalar incelendiğinde görüleceği üzere, tamamen hadislerin yazılı kaynaklardan güvenli bir şekilde nakli ile ilgilidir. Şu haberlerden bu çıkarılabilir: Görme özürülü ile ümmi kimseden semanın sahih olmamasının gerekçesi olarak, onların semaından olmayan şeylerin eklenme ihtimali gösterilmektedir¹⁸. Şu halde burada söz konusu olan husus yazılı bir şeyin sema edilmesidir. Aksi halde bir ilaveden bahsetme imkanı yoktur

¹⁴ İbn Hibban sened usulü olmasaydı, bu ümmette de diğer ümmetlerde görülen 'dini değiştirme: tebdilü'd-din' hareketlerinin ortaya çıkacağı tahminini yapar (Kitabu'l-Mecruhin. 1/25=

¹⁵ Bkz. Müslim, 'Mukaddime', 4(1/13-14).

¹⁶ Bkz. el-Hatib, el-Kifaye, s.337.

¹⁷ el-Hatib, el-Kifaye, 345.

¹⁸ el-Hatib, el-Kifaye, 339

Hadislerin /bilginin yazılması, başlangıçtaki farklı gerekçelerden hareketle ortaya çıkan tartışmalar bir tarafa, bilginin muhafazası açısından takdir edilen bir şeydi. Ancak yazılı malzeme başlıca iki tehlikeyle karşı karşıyaydı: Yanlış okuma¹⁹, değişiklik yapma²⁰. Bunların bertaraf edilmesi, söz konusu malzemeye sahip olanın güvenilirliğine bağlı olduğu için yazılı metin “tek başına” fazla bir değer ifade etmiyordu²¹. ez-Zehabî şöyle der: “İbn Cureyc icazet ve munavele yoluyla rivayetin caizliği görüşündeydi. Bunu da çok yapardı. ez-Zührî’den yaptığı rivayetlerindeki hatalar buradan kaynaklanmıştır. Çünkü ondan munavele yoluyla almıştı. Bu tür rivayet şekillerine, özellikle bu çağda tashif girebiliyordu. Çünkü yazıda ne hareke ne noktalama henüz ortaya çıkmamıştı”²².

¹⁹ Bazı rivayet ve belgelerde Hz. Peygamber zamanında bile yazıda noktalamanın bulunduğu görülüyorsa da (Bkz. Hamidullah, Hemmam’ın Sahifesi, çev. Talât Koçyiğit, s. 20-21) genellikle Arap yazısında hareke ve noktalama işini Ebu’l-Esved ed-Düeli’nin (ö.69/688-689) başlattığı söylenir. Daha sonra bir çok alimin gayretleriyle gelişen harekeleme ve noktalama işinin uzun zaman yaygınlık kazanmadığı ve sadece ihtiyaç duyulan yerlerde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu konuda bkz. Nihad M. Çetin, “Arap”, DİA, İstanbul-1991, 3/278-279; Hucciyetu’s-Sunne, 403; Ahmet Yücel, Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi, s. 28 vd.

²⁰ Bu çağlarda, kitap sahibinin koruması olmadığında kolaylıkla kitaba ilave ve çıkarmalar şeklinde tahrifler yapılabiliyordu. Bu cümleden olarak Sufyân b. Vekî’in (ö. 247) kitaplarına varrakının ilaveler yaptığından bahsedilir (İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve’t-Ta’dil, 4/231; İbn Hibbân, Kitâbu’l-Mecrûhîn, 1/359; el-Kifâye, 237. Bu yüzden Ebû Hâtim (ö. 275) ondan rivayeti terk etmişti). Kaydedilmelidir ki, burada söz konusu olan husus, bir ravinin kendi rivayetlerine bilerek veya bilmeyerek eklemeler yapması (Bkz. Heck, a.g.e., s.225. Yazar burada “ziyâdat” terimini yanlış kullanmıştır. Doğrusu “idrâc” olmalıdır) değil, başka birinin rivayetine eklemeler yapmasıdır. İlgili bazı meseleler için bkz. İbn Hibbân, a.g.e., 1/77; Hadis Tesbit Yöntemi, s.62-63.

²¹ Bkz. İbn Kuteybe, Te’vîlu Muhtelifi’l-Hadis, s. 77, 78; et-Tirmizî, “Zekât”, 15(3/33), “İlel”, 5/753; ez-Zehabî, Mîzânü’l-İ’tidâl, 3/265, 266, 4/81; el-Muttakî, Kenzu’l-Ummâl, 3/889 (İbn Cerîr’den naklen). Kitap aleyhine serdedilen görüşleri, “otoriteleri sadece sünnetin sözlü rivayetini tekelinde bulundurmaya dayanan hadiscilerin prestij” ve “çıkarcı” kayıpla ilişkilendirmek (Bkz. Paul L. Heck, Yazının İslâm Medeniyetindeki Epistemolojik Sorunu: Hatîb Bağdadi’nin (ö. 463/1071) Takyîdu’l-İlm’i”, çev. Nevzat Tartı, Din Bilimleri Dergisi, sayı: s. 226, 233) dayanaksız bir iddiadır. Zira, ilgili diğer hususlar bir tarafa, bu konuda farklı görüşlere sahip olan bir çok hadîsçi de vardı. Zaten yazar makalenin bir yerinde “Hadîsçilerin yazılı rivayeti en azından teorik olarak icâzet aracılığıyla kontrol altında tutmalarını yönlendiren şey, vahyedilmiş şeri ahkâmın ayrıntılarının dayandığı epistemolojik temeli koruma kaygısıdır.” demekle (s.232, dn. 26) kısmen bu görüşüyle çelişkiye düşmüştür. Ayrıca makalede konuyla ilgili olarak dönemin yazı ve kitap vakasının göz önünde bulundurmaması, bazı hadis alimlerinin konuyu bu yönden değerlendirmelerine hiç temas edilmemesi manidardır.

²² Siyeru A’lâm, 6/331. Son cümleyi herhalde, noktalama ve harekelemenin yaygın bir şekilde kullanılmadığı şeklinde anlamalıyız.. Nitekim İmam Şâfi’î’nin, günümüze aslı

Hadis kitaplarında, yazılı bir kaynaktan alındığı kesin olmakla beraber bu kaynağa değil de yazarına veya sahibine atf yapılması usulü, bunun bir tezahürüdür²³. Bazı zatların yazılı malzemeye yönelik olumsuz açıklamalarını da bu şekilde değerlendirmek gerekir²⁴.

Bunun için zamanla söz konusu tahammül yolları geliştirilmiştir.

Kaynak hadis kitaplarının telif edildiği ilk üç asırda söz konusu usullerden kahir ekseriyetle semâ ve kıraat usullerinin kullanıldığı görülmektedir²⁵.

İlk dönemlerde hadis öğreniminde sema usulünde ısrar edenler de vardı. Halef b. Temîm, Hayve b. Şureyh’in kitabını kendisine munâvele suretiyle vermek istediğini, ancak kendisinin sema ile alma talebini Hayve kabul etmeyince onu almaktan vazgeçtiğini bildirmektedir²⁶. Bu konuda ilginç örnekler de vardır: Ali b. el-Hüseyn eş-Şakîkî? Kitabu’s-Salât’ın tamamını sema ettiğini, ancak (sema esnasında bir ara) bir eşeğin anırdığı-

şekliyle ve tam olarak ulaşılan eseri olduğu tahmin edilen er-Risâle’inde bile noktalama ve harekelemenin tam kullanılmadığı görülmektedir. Bkz. a.g.e, s.17 (Muhakkıkın mukaddimesi) ve s. 92’den sonraki fotokopiler.

²³ Bu konuda bkz. el-Leknevi, Zaferu’l-Emani, 122. Bu usulün rivayet asrı boyunca ve hatta sonraki asırlarda bile devam ettiği görülmektedir. Mesela Kadı İyâz (479-544) bile hala kitaplara atf yerine senedleriyle kitapların yazarlarına atf yapar. Örnekler için bkz. el-İlmâ’, s. 10, 11, 25 (Hâkim’den nakil.Sirasıyla krş. Ma’rifetu Ulumi’l-Hadis, s. 27, 61, 2), 53 (Buhârî’den nakil. Krş. ‘İlm’, 50(1/41), 196 (Müslim’den nakil. Krş. ‘İman’, 301(1/167)).

²⁴ Bkz. er-Râmehurmuzi, el-Muhaddis, 435-436; el-Hatîb, el-Kifâye, 253, 504.

²⁵ Tahammül yollarının kullanıma giriş tarihlerini kesin olarak belirlemek zor görünmektedir. Ancak bazılarının yaygın kullanılışlarının muahhar olduğu tahmin ve tesbiti yapılabilir. Bu cümleden olarak es-Senen müellifi “icâzet-i mutlaka”nın ancak, tasnifatın yaygınlaşması ve fihristlerin hazırlanması üzerine Buhârî’nin zamanından sonra ortaya çıktığı görüşünü ifade eder. O bu konuda İbn Şihâb’dan gelen nakillerin sahih olmadığını, onların muayyen icazet konusunda olduğunu kaydeder (es-Senenu’l-Ebyen, 81). Ebû Zur’a (ö. 264) da icazet ve mukatebe yolunu kullanan kimse görmediğini, böyle yapılırsa ilmin zayı olacağını, ilmi araştırmanın (talebin) manasının kalmayacağını ve bunun ilim adamlarının usulu olmadığını bildirir (el-Kifâye, 453). Burada kaydetmek gerekir ki, tahammül yollarının değeri ve kullanımı hakkında hem tek tek alimlerin hem de bazı bölge alimlerinin farklı görüşleri vardır. Mesela Mekkeli alimlerin icazeti makbûl, Iraklı alimlerin merdud saydıkları anlaşılmaktadır. Bkz. el-Kifâye,464.

²⁶ er-Râmehurmuzi, el-Muhaddis, 441. Başka bir örnek için bkz. a.g.e., s. 423-424. Bazı ifadelerden bütün makbul hadis öğrenim şekillerinin hakiketen veya hükmen semâ olduğu anlayışına dayandığı anlaşılmaktadır. Meselâ Mâlik ve talebesi İsmail b. Ebi Uveys; hocaya okuma “kıraat”, hocanın okuması “semâ” ve hocanın kitabını verip bunu benden rivayet et demesi “munâvele” şeklinde üç “semâ”dan bahseder (el-Hatîb, el-Kifâye, 473, 467)

nı bu sebeple bir hadisi veya bir hadisın bir kısmını duyamadığını, sonra bunun hangi hadis olduğunu unuttuğunu, bunun için kitabın tamamını rivayet etmeyi bıraktığını anlatır²⁷

Bu iki usul, semada hoca, kıraatte talebe okumakla beraber netice itibarıyla “duymaya” dayanmaktadır. Söz konusu kitabı / kitaptaki hadisleri hem hoca (yeniden) hem de talebe (söz konusu hocadan ilk olarak) duymuş olmaktadır. Böylece hem yazının gelişmemişliğinden kaynaklanan problemler, hem de kitapta değişiklik yapma ihtimalleri bertaraf edilmeye çalışılıyordu. Müslim de sema ve kıraatle hadis alanın tashif ve benzeri fahiş hatalar yapmayacağını kaydetmektedir²⁸. Dolayısıyla yazıyı sema/duyma ile birleştirmek en makbul yol kabul edilmiş ve uygulanmaya çalışılmıştır²⁹. Bu anlayışın tabii bir sonucu olarak bu iki sakınca söz konusu olmadığında diğer usullerle tahammül ve edâ yollarına da gidilmiştir³⁰. Bütün bunlarda önemle üzerinde durulan husus güvenli bir naklin sağlanmasıdır:

el-Hasan el-Basrî³¹ (ö.110) ile ez-Zühri³² (ö. 124) hocaya kıraat edilen kitabı hoca onaylayınca talebenin haddesenî fulân diyerek rivayet edebileceğini söylerler. ez-Zühri kendisine getirilen kitaplarının nüshalarını da inceledikten sonra rivayete izin verirdi³³.

Mâlik b. Enes, Yahya b. Saîd el-Ensârî'nin (ö. 144) kendisinden taleb ettiği 100 Zühri hadisini yazıp ona ulaştırdığını, bunları kendisinden sema edip etmediği sorulunca; “O (yani Yahya), bundan/böyle bir muameleyle muhatap olmaktan daha anlayışlıdır/ Huve efkah min zalik” karşılığı

²⁷ el-Hatîb, el-Kifâye, 347.

²⁸ Kitabu't-Temyiz, s.188. Krş. Tehzîbu'l-Kemâl, 12/520.

²⁹ Birkaç örnek için bkz. Ahmed b. Hanbel, Musned, 3/297; el-Kâdi İyâd, el-İlmâ', 225; el-Mizzî Tehzîbu'l-Kemâl, 2/519. Hadis öğrencilerinin bu yöndeki gayretleri tenkid konusu da oluyordu. Saîd b. el-Haccâc şöyle der: Gece yazıyor, gündüz semâ ediyorlar. Peki ne zaman amel edecekler?” (el-Beyhekî, Şu'ab, 2/304).

³⁰ Semâ dışındaki yolların ilk çıkışlarında tabii olarak yadırgandıkları görülmektedir. Mesela Sufyân b. Uyeyne (ö. 198) ile Yahya b. Saîd (ö. 198), İbn Cüreyc'in (ö. 150) İbn Şihâb ile Ebân b. Ebî Ayyâş'a (ö. 140 civarı) kitap verip onlardan rivayet izni istemesini –bu usule sonraları *arzu'l-munâvele* denilecektir- hayretle karşıladıkları bildirilmektedir (el-Kifâye, 457, 459). Buradan hareketle bu usulün bu sıralarda yeni yayılmaya başladığı tahmin edilebilir.

³¹ er-Râmehurmuzî, el-Muhaddis, 427.

³² er-Râmehurmuzî, el-Muhaddis, 428.

³³ el-Hatîb, el-Kifâye, 456 (Bu usule *arzu'l-munâvele* denir).

vermişti³⁴. İbn Abdilberr de, icazet verilen kitabın muayyen, malum, mahfuz ve mazbut, icazet verilen kimsenin bu işi bilen biri olmaması halinde aslında olmayan şeylerin eklenmesi veya bazı eksiltmelerin yapılması ihtimaline işaret etmekle bu güvenlik meselesine işaret etmiş olmaktadır³⁵.

Söz konusu sekiz usulün üstünlük sıralaması da, güvenli nakille ilgilidir. Mâlik'in kıraati tercih etme gerekçesinde bu görülmektedir. Ona; “İnsanın sana arzemesi, senin ona rivayet etmenden daha mı sevimidir?” diye sorulduğunda şöyle cevap vermişti: “Kıraatinde titizlik gösterdiğinde arz etmesi tercih edilir. Çünkü rivayet eden bazen hata yapar veya unuttur!”³⁶

İcazetli kitabette yapılması gerekenleri anlatan el-Hatîb, sonunda; “Bütün bunlar işi sağlam tutma kabilinden şeylerdir” der³⁷

el-Hatîb, mutearız iki haberden sema ile alınmış olanın kitabetle alınmış olana tercih edileceğini, çünkü kitabetle alınanda tahrif ve hata yapılmış olabileceğini kaydetmektedir³⁸.

Bu noktada asılsız nisbetler üzerinde durulabilir. Şüphesiz bu durum, sadece bu yollarla tahammül ve edayla değil, belki onlardan ziyade genel kitap güvenliğiyle ilgilidir.

Kur'an'ın bildirdiği gibi insanoglu kendi eliyle yazdığı şeyleri zaman zaman Yüce Allah'a bile nisbet etmeye cüret edebilmiştir.³⁹

Bu vakia karşısında aynı şeyin insanlar hakkında da yapılması her zaman imkân dahilinde olmuştur. Tarihte bunun pek çok örneği de bulunmaktadır.

³⁴ el-Hâkim, Ma'rife, 259; el-Kayravânî, el-Câmi', 152; er-Râmehurmuzî, el-Muhaddis, 438; el-Hatîb, el-Kifâye, 494; İyâz, el-İlmâ', 80. Konuyla ilgili olarak Paul L. Heck'in “kıraat” kelimesini “ezbere okumak” şeklinde karşılaması (Bkz. a.g.e., s.229) isabetli değildir. “Kıraat” kelimesi hem kitaptan hem ezbere okuma manasında kullanılmıştır. Burada kaydedelim ki, yazar diğer bazı kavram ve terimleri de yanlış değerlendirmiştir. Mesela bkz. a.g.e., s. 228 (*sahifetu'r-resulü* “Paygamberin kutsal olmayan yazıları” şeklinde karşılaması), 233 (icâzeti isnâd'ın karşıtı görmesi), 238 (“hadis sahihu'l-isnâd”ı “sahih bir hadis” şeklinde karşılaması), s. 240 (“es-Sahife” kelimesini “yani *kitâb* olmayan yazılmış haldeki vahiy” şeklinde açıklaması), 241 (*icâzeti isnâdın* alternatif formu olarak görmesi), 243 (“zayı etti, yerinde kullanmadı, değerini bilmedi, kötü kullandı” gibi bir manada kullanılan “edâ'a” kelimesini “kaybetti” şeklinde karşılaması).

³⁵ Câmiu Beyânî'l-İlm, 480.

³⁶ Câmiu Beyânî'l-İlm, 477-478.

³⁷ el-Hatîb, el-Kifâye, 482..

³⁸ el-Hatîb, el-Kifâye, 609.

³⁹ Bkz. el-Bakara suresi, 79.

Denebilir ki, hadis naklinde belli öğrenim usulleri ve ilgili şahısların güvenilirlikleri üzerinde durmakla bu asılsız nisbet ihtimalleri de asgariye indirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca hadisi/kitabı birlikte dinlediği kimselerden meşhur birini kaydetme, hocaya onay kaydı (*sah*) yazdırma, raviye yemin ettirme⁴⁰ yahut sema ve icazet kayıtları tutma gibi çarelere başvurulmuştur. Bunların içinden üzerinde en çok durulanları semâ ve icâzet kayıtlarıdır⁴¹.

Munecid ilk dört asırda ilim tahsilinin sözlü rivayet yoluyla olduğunu, bunu, hocanın veya öğrencinin yazdığı bir icazetle yazılı olarak tesbit etme yoluna başvurmadıklarını, 3. ve 4. asırdan incelediği yazmalarda sema icazeti göremediğini, sadece 4. asırda bir kıraat icazeti gördüğünü ifade eder⁴².

Ancak bazı haberler sema ve icazet kayıtlarının çok daha önce tutulmaya başlandığını göstermektedir. Ebû Zur'a er-Râzî şöyle der: Kûfe'de bir adam bir adamın kendi semâna mani olduğunu iddia etmiş ve şehrin kadısı Hafs b. Ğiyâs en-Nehâ'nin (ö. 195)⁴³ hakemliğine başvurmuşlar. Hafs kitap sahibine; "Bize kitabını çıkar göster. Bu adamın senin el yazınla olan semânda seni zorlarız. Kendi yazısıyla olanında ise seni muaf tutarız!"⁴⁴.

el-Hatîb de Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241) elyazısıyla yazılmış olan ve kendisinden oğlunun sema etmiş olduğu bir kitabın bir yaprağının kenarında "Abdullah(ın semâ buraya kadar) ulaştı" kaydını gördüğünü bildirir⁴⁵.

İlgili eserlerde Ebu'l-Eş'as Ahmed b. el-Mikdâm el-İclî'nin (156-253) verdiği bir yazılı icazet⁴⁶, Muhammed b. Yahya ez-Zühli'nin (ö. 258) yazıp verdikleri birer icâzet⁴⁷ ile, Kadı İsmail b. İshak'ın (199-282?) Ahmed b.

⁴⁰ es-Sehâvî, Feth, 3/116-118. Müellif bazı hocaların tashih ve tahlîden hoşlanmadıklarıyla ilgili örnekler zikreder.

⁴¹ Bu kayıtlar hakkında bkz. İbnu's-Salah, Ulumu'l-Hadis, s. 182 vd.; es-Sehavi, Fethu'l-Muğis, 3/114 vd.; Salâhu'ddin el-Munecid, 'İcâzâtü's-Semâ' fi'l-Mahtûtâtî'l-Kadîme', Mecelletu'l-Ma'hedi'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye, c. 1, cüz 2, Kasım 1955, s. 232,251.

⁴² Bkz. İcâzât, s.232-233.

⁴³ es-Sehâvî Hafs'ın ölüm tarihini 159 olarak verir (Fethu'l-Muğis, 3/119). Ancak bunda bir yanlışlık olmalıdır.

⁴⁴ er-Râmehurmuzî, el-Muhaddis, 589; el-Hatîb, el-Câmi', 1/241; İyâz, el-İlmâ', 223.

⁴⁵ el-Hatîb, el-Câmi', 1/269.

⁴⁶ el-Kadı İyâd, el-İlmâ', s. 96.

⁴⁷ el-Hatîb, el-Kifâye, 468-469.

İshâk İbn Behlûl'e (231-318) yazıp verdiği bir icâzet⁴⁸ ve Ebû Bekr b. Ebî Hayseme'nin (207-298) 276 yılında kendi el yazısıyla yazıp verdiği bir icazet⁴⁹ görülmektedir.

İmam Şafî'nin, günümüze ulaşan kitaplardan tarihi sabit en eski kitap olduğu bildirilen er-Risâle'sinin sonunda katibi er-Rebî'in (ö. 270) 265 tarihli bir "istinsah izni" kaydı bulunmaktadır⁵⁰.

Bununla beraber bu yöntemin hocadan sözlü olarak rivayet izni almakla başladığı ve uzun bir süre böyle devam ettiği anlaşılmaktadır⁵¹. Çünkü günün şartlarında belirleyici olan ravinin kendisidir. Zamanla bu durum yazıyla tesbit lehine gelişecektir. Bununla beraber 5. asır alimlerinden Ebu Ahmed el-Farazi (ö.406) bile, kendisinden sema kaydı isteyen bir öğrencisine şöyle demiştir: 'Yavrum, Sen doğru sözlü olmaya bak! Çünkü sen bu şekilde tanındığında hiç kimse seni yalanlayamaz ve söylediklerin, naklettiklerin tasdik edilir. Böyle olmadığında ise; 'Bu Ebu Ahmed el-Farazi'nin yazısı değil!' denilirse bunu diyenlere ne diyeceksin?'⁵²

Beşîr b. Nehîk; "Ebû Hureyre'den (ö. 58) bir kitap yazdığını ve, 'Bunu senden rivayet edebilir miyim?' dediğini, onun da: "Evet!" karşılığını verdiğini bildirmektedir⁵³.

2. Ezberleme

Hadislerin, yazılmış olsalar da ezberlenmesi baş vurulan önlemlerden biri idi. Bunun için ezber kabiliyeti, hadis rivayetinde önem arzeden hususlardan biriydi⁵⁴.

⁴⁸ el-Hatîb, el-Kifâye, 487. Akpınar buna "akademik icazet" adını vermektedir ("İcâzet", DİA, 21/394). Bu isimlendirme, muhtemelen, söz konusu icazetnamede, Kadı İsmail'in rivayet hakkına sahip olduğu birkaç kitabın ve yazarlarının isimleriyle birlikte zikredilmiş olmasından dolayı yapılmıştır.

⁴⁹ el-Kadı İyâd, el-İlmâ', s. 104.

⁵⁰ Bkz. eş-Şafî, er-Risâle, s.25-27, 30, 33 (Muhakkıkın mukaddimesi), 601. İşaret etmek gerekir ki, "istinsah izni" kaydı, rivayet izni kaydından farklı bir şeydir. Rebî'in, kitaba atfettiği önem sebebiyle (Bkz. a.g.e., s. 17) istinsahına bile kolay kolay müsaade etmediği nakledilir. Bu kitapta bulunan semâ kayıtlarının en eskisi ise 394 tarihini taşımaktadır.

⁵¹ Bunun pek çok örneği vardır. Mesela bkz. el-Hatîb, el-Kifâye, 562.

⁵² İbnu's-Salah, Ulumu'l-Hadis, s.183.

⁵³ et-Tirmizî, "İlel", 5/753.

⁵⁴ Muhaddislerin alimler ve halk arasındaki itibarlarının, ezbere bildikleri hadis sayısına bağlı olduğu, bunun için, kitaplarını, içindekileri ezbere bilmedikleri zannedilmesin diye halktan sakladıkları nakledilir. Bkz. Hz. Muhammed aleyhisselam Hakkında Konferanslar, S.S. Nedvî, çev. O. Keskiöglü, Ankara, s.57. İlk dönemlerdeki hafıza gücü ve buna

Ebû Hanîfe'nin ancak ezberlenmiş olan hadislerin rivayet edilebileceği kanaatinde olduğu nakledilmektedir⁵⁵.

Huşeym (ö.183) şöyle demiştir: Hadisi ezberlemeyen hadisçilerden sayılmaz. Şu insanlardan bazısı bir kitap getirip (okuyor). Sanki o mektup yazıcısı!"⁵⁶

Hişâm b. Yûsuf, Ma'mer'in yanlarında 20 yıl kaldığını, bu süre içinde hiçbir kitabını görmediklerini, yani onlara ezberinden hadis rivayet ettiğini bildirir⁵⁷.

İmam Mâlik'in de; sema etmiş olduğu kitaptaki hadisleri ezberlemeyen kimseden hadis alınmayacağı görüşünde olduğu, çünkü geceleyin kitaplarına ilave yapılmasından endişe ettiği bildirilmektedir⁵⁸.

İsmâil b. Uleyye (110-193) de, kitabından hadis rivayet eden Yezîd b. Ebî Yezîde d-Dubâi er-Rišk'den (ö.130) onları ezberlememiş olduğuna bakarak rivayeti terk etmişti⁵⁹. Benzeri bir durum Muâz b. Muâz el-Anberî (ö. 196) hakkında da anlatılır. O da el-Mesûdî'yi (ö. 160) kitap mütalaa ederken görmüş, hafızasının zayıfladığının işareti olan bu durumdan dolayı ondan hadis rivayetini terk etmişti⁶⁰.

İbnu'l-Medîni (ö. 234), bir hadisi, ravisinin asıl nüshasında bulunduğu halde, ezberlememiş olduğunu söyleyerek kabul etmemiştir⁶¹.

Ebû Zur'a er-Râzi (ö.264) de ashab-ı hadisten birine ödünç verdiği bir kitabını altı ay sonra geri aldığı yedi yerde değişiklik yapıldığını gördüğünü, bunları kitabı ödünç alan şahsa bildirdiğini, bu değişiklikleri de, kitaptakileri ezberlemiş olduğu için fark ettiğini anlatır⁶². Bu sebeple hadislerini ezberleyen titiz bir ravi, titiz olmayan birinin "asl"ından üstün sayıl-

mıştır⁶³. Kadı İyâz da, hadisçinin ancak ezberlediği veya yazıp da, şüpheye mahal bırakmayacak şekilde koruduğu hadisleri rivayet edebileceğini bildirir⁶⁴.

Bununla beraber ezberlenmiş olsalar da hadislerin kitaptan nakli daha güvenilir bir yol olmuştur. Birçok meşhur hadisçinin böyle yaptığı nakledilmektedir⁶⁵.

İmam Ahmed, "hâfız" olarak nitelediği Abdullah b. el-Mübârek'in kitaptan rivayet ettiğini bildirir⁶⁶. Ahmed b. Hanbel'in kendisi de, hafızasının kuvvetliliğine rağmen, oğlunun bildirdiğine göre, on kadar hadis hariç, hep kitaptan rivayet ederdi⁶⁷.

Buna mukabil, yazılı olan hadislerini, kitabı yanında bulunmadığı veya kitabı bir şekilde zayi olduğu için hafızasından nakleden ravilerin hatalarına sıkça işaret edildiği görülür. Bu cümleden olarak Nesâî'nin (214-303) Abde b. Abdirrahîm'den (ö. 244) yaptığı bir rivayetteki hatanın Abde'den kaynaklanmış olabileceği çünkü Merv'li olan bu hadisçinin Mısır'da rivayette bulunurken yanında kitabı bulunmadığı söylenir⁶⁸. Nesâî'nin kendisi de, mevkûf iken yanlışlıkla merfû' olarak rivayet edilen bir hadisin kitapla birlikte okunmadığına işaret eder⁶⁹.

3. Karşılaştırma

Yazılan metni aslıyla karşılaştırma (*arz/muaraza/mukabele*) erken dönemden itibaren başvurulan bir tesebbüt yöntemi idi. el-Hatîb, öğrencinin uyması gereken adabdan birisi olarak da zikredilen⁷⁰ bu işin vacib olduğunu kaydeder. Kadı İyâz ve İbnu's-Salâh da aynı hususa işaret ederler⁷¹. Karşılaştırmanın, tahammül yollarının hepsinde vacib olduğunu belirten

atfedilen önem hakkında bkz. İbn Abdilberr, Câmiu Beyâni'l-İlm, s. 88; el-Hatîb, Târîhu Bağdâd, 6/352, 354. el-Fadl b. Sehl (ö. 255) insanın mutluluk sebeplerinden birinin yazısının kötü olması olduğunu, çünkü (güzel) yazmaya harcaacağı zamanın onu ezberleme ve incelemeyen mahrum bırakacağını söyler (Edebu'd-Dünya ve'd-Dîn, s.69).

⁵⁵ el-Hatîb, el-Kifâye, 342.

⁵⁶ el-Hatîb, el-Kifâye, 338.

⁵⁷ Siyeru A'lâm, 7/8.

⁵⁸ el-Kayravânî, Kitâbu'l-Câmi', 147.; el-Hatîb, el-Kifâye, 337. 339.

⁵⁹ el-Hatîb, el-Kifâye, 340.

⁶⁰ eş-Şâfiî, es-Sünenü'l-Me'sûre, s.20 (Muhakkıkın "Mukaddime"sinde)

⁶¹ el-Hatîb, el-Kifâye, 356.

⁶² el-Cerh ve't-Ta'dîl, 1/333. Ebû Zur'a, İbn Ebî Hâtim'in isteğine rağmen söz konusu hadisçinin ismini vermeyi kabul etmemiştir.

⁶³ el-Hatîb, el-Kifâye, 356.

⁶⁴ İyâz, el-İlmâ', 135.

⁶⁵ Bkz. el-Hatîb, el-Cami, 2/10 vd.

⁶⁶ İbn Hacer, Tehzib, 5/384.

⁶⁷ el-Kâdi İyâz, el-İlmâ', s. 225. Krş. es-San'ânî, Tavzîhu'l-Efkâr, 2/395.

⁶⁸ es-Suyûtî, Zehru'r-Rubâ, 3/135-136.

⁶⁹ Nesâî, "İftitâh", 31(2/142).

⁷⁰ Bkz. İbnu's-Salâh, Ulûmu'l-Hadîs, 168.

⁷¹ Bkz. el-Hatîb, el-Câmi', 1/275, 2/133, a.mlf., el-Kifâye, s. 350; el-Kadı İyâd, el-İlmâ', s.158-159; İbnu's-Salâh, Ulûmu'l-Hadîs, s.221.

Kadı İyâz⁷², bu yapıldığında kıraatte ortaya çıkan bazı kusurların zarar vermeyeceğini de ifade eder⁷³.

Bu usulün Hz.Peygamber'in vahiy katiplerine yazdırdıklarını onlara okutması ve gerekirse düzeltmeler yapmasına⁷⁴ dayandığı söylenir⁷⁵.

Beşir b. Nehik, Ebu Hureyre'den yazdığı kitapları ona okuyarak karşılaştırma yaptığından bahseder⁷⁶

Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94) oğlu Hişâm'a (ö. 146), yazmış olduğu şeyi aslıyla karşılaştırmadığında yazmış sayılmayacağını söylemiştir⁷⁷. Yahya b. Ebî Kesîr (ö. 132) konunun önemini bir benzetmeyle anlatır: "Yazıp da karşılaştırmayan, helâya girip de istinca yapmayan kimse gibidir!"⁷⁸.

Karşılaştırma yapılmadığında rivayet esnasında bunun açıklanması gerektiğini söyleyenler vardır⁷⁹.

Bu husus, sema ve kıraat dışındaki tahammül yollarında daha bir önem kazanır.

İcâzette, icazet verilecek fer' nüshanın aslıyla mukabelesinin yapılmış olması gerekirdi⁸⁰

Abdurrahman b. Amr el-Evzâi (ö. 157) kitaplarının fer' nüshalarının rivayetine, onları inceleyip tashih ettikten sonra izin verirdi⁸¹.

Arzu'l-munâvlede hocanın arz edilen kitabı incelemesi, tashih edilecek yerler varsa tashih etmesi veya asıl nüshayla karşılaştırılmasının yapılması gerekir. Bu usulde incelemeyen rivayet izni verilmesi doğru bulunmamıştır⁸². Şüphesiz burada da hocanın, söz konusu nüshayı önceden görmüş

⁷² el-Kadı İyâd, el-İlmâ', s. 95.

⁷³ el-Kadı İyâd, el-İlmâ', s. 141.

⁷⁴ Bkz. el-Hatîb, el-Câmi', 2/133; el-Heysemî, Mecmeu'z-Zevâid, 1/152, 8/257 (Heysemî, ilgili rivayetlerden birinin vicâde yoluyla alındığını, diğerinin ravilerinin sıkı olduğunu kaydeder)

⁷⁵ es-Sehâvî, Fethu'l-Muğis, 3/75.

⁷⁶ el-Hatîb, el-Cami, 2/134.

⁷⁷ İbn Abdilberr, Câmiu Beyân, 100, el-Hatîb, el-Kifâye, s. 350; İyâz, el-İlmâ', 160 Ramehurmuzi'den!

⁷⁸ İbn Abdilberr, Câmiu Beyân, 100; İyâz, el-İlmâ', 161. Benzeri bir söz el-Evzâi'den de nakledilir.

⁷⁹ el-Hatîb, el-Kifâye, 352; İbnu's-Salâh, Ulûmu'l-Hadîs, 185; es-Sehâvî, Feth, 3/123.

⁸⁰ İmam Malik'le ilgili örnekler için bkz. el-Hatîb, el-Kifâye, 455. Krş. es-Senenu'l-Ebyen, 75-76

⁸¹ el-Hatîb, el-Kifâye, 461.

⁸² Bkz. el-Hatîb, el-Kifâye, 468, 469, 474, 476.

olması veya arz eden öğrenciyi tanınması gibi hususlar da etkili olmaktadır. ez-Zühri'nin, kendisine arz edilen bazı hadis nüshalarının rivayetine, görünüşte incelemeyen izin vermesinin⁸³ böyle bir durumdan kaynaklandığı söylenir⁸⁴.

Bu uygulamanın zamanla kurumsallaştığı anlaşılmaktadır: Endülüs Emevi halifesi el-Hakem el-Mustansır Billah'ın (ö. 366/976) kitaplarıyla ilgili bir haberde "Beytu'l-Mukâbele ve'n-Nesh" diye bir kurumdan bahsedilir⁸⁵.

4. Mühürleme

Yazılıp başka yerdeki birine gönderilen kitabın, içinde bir değişiklik yapılmaması için, bağlanması ve mühürlenmesi gereği üzerinde durulmuştur. el-Hatîb seleften bir çok alimin böyle yaptığını bildirmektedir. Bu cümleden olarak İbn Cureyc'in (ö. 150) İbn Ebî Sebre'ye (ö.162) bazı hadisler yazmış ve bunları mühürlemişti⁸⁶. Şu'be (ö. 160), Bakıyye'de bulunan bir kitabı yazıp mühürleyerek kendisine göndermesini istemişti⁸⁷ el-Leys b. Sa'd'a (ö. 175) da Abdullah b. Ömer el-Ömerî'den (ö. 171) mühürlü olarak gelen bir kitaptan bahsedilmektedir⁸⁸. Kuteybe b. Saîd (ö. 240) de Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'e (ö. 290) yazmış olduğu hadisi mühürleyip göndermişti⁸⁹.

5. Âli ve sahîh isnad elde etme

Bu, en eski nüshaya veya raviye ulaşmayı, böylece hata ihtimalini asgariye indirmeyi amaçlayan bir faaliyetti. Ne kadar güvenilir olurlarsa olsunlar, hata yapma ihtimali olan insanların birbirlerine nakliyle sonraki dönemlere ulaşan hadislerde hata ihtimali araya giren insanların (*ravilerin*) sayısına nisbetle değişiklik arzeder. Bu sebeple ravi sayısı ne kadar azsa hata ihtimali de o kadar az demektir⁹⁰. Bu durum hadislerin, kaynağına daha az ravi ile ulaşan (*âli*) senedlerle elde edilmesine gayret etmeye yol açmıştır.

⁸³ Bkz. er-Râmehurmuzî, el-Muhaddis, 435.

⁸⁴ el-Hatîb, el-Kifâye, s. 458, 470; İbn Abdilberr, Câmiu Beyân, s. 478.

⁸⁵ el-Kâdi, İyâd, el-İlmâ', 165. Mukabele hk. ayrıca bkz. es-Suyûtî, Tedrîb, 2/77 vd., 94; es-San'ânî, Tavzîh, 1/151, 153, 2/357; Aliyyu'l-Kârî, Şerhu Nuhbeti'l-Fiker, s.264.

⁸⁶ el-Hatîb, el-Kifâye, 486.

⁸⁷ el-Hakim, Ma'rifetu Ulumi'l-Hadis, s. 261.

⁸⁸ el-Hatîb, el-Kifâye, 490-491.

⁸⁹ el-Hatîb, el-Kifâye, 486.

⁹⁰ Bkz. es-Sehâvî, Fethu'l-Muğis, 3/338.

Hadis araştırmacıları sahabeden itibaren her dönemde bu tür senedlere sahip olan yani bilgilerini imkân ölçüsünde en eski bir hocadan alma imkanı bulmuş , dolayısıyla daha yaşlı olan kimselerin bulunduğu yerlere yolculuklar yapmışlardır⁹¹. Ahmed b. Hanbel şöyle der: “Âlî senedin peşine düşmek, öncekilerden gelen bir sünnettir. Çünkü Abdullah’ın talebe-arkadaşları Kûfe’den Medîne’ye gidip Hz. Ömer’den (ilim) öğrenir, (hadis) iştirirlerdi”⁹². Ebû Bekr b. Ayyâş (99-193) da Yahya b. Yahya’ya yazdığı bir mektupta şöyle der: “(Sana yazdırıp gönderdiğim bu hadisleri) benden rivayet et. Doğrusu anladım ki, sen bunu arzu etmişsin. Halbuki, bunları benden iştirmiş olan birinden iştimen sana yeterdi. Ama gönül, senin arzu ettiğin şeyi ister!”⁹³.

Şüphesiz bu hususta ravi azlığı yanında ravilerin ilmi ve güvenilirlik durumları da önem arz ediyordu⁹⁴. Mâlik b. Enes şöyle der: Medîne’de yetmiş-seksen yaşlarında şeyhler gördüm, onlardan ilim alınmıyordu. Halbuki, yaşça onlardan aşağıda olan İbn Şihâb gelince halk izdihâm yapardı⁹⁵.

Âlî senede atfedilen önem, hem kitap tasnifinde belli senedlerin kullanılmasında, hem de, bunun tabii bir sonucu olarak herhangi bir hadisin veya hadis kitabının ravilerinin sayısında etkili olmuş görünmektedir.

Buhârî’nin, Mâlik’in hadislerini Şafîî yoluyla tahric etmemesinin sebebi olarak bu yolla Mâlik’e ancak iki ravi vasıtası ile ulaşabilmesi gösterilmektedir. Çünkü o, Mâlik’in talebe-arkadaşlarından ulaşmış olduğu bazıları vasıtasıyla Mâlik’e bir raviyle ulaşma imkânı bulmuştu. O’nun, ez-Zührî’nin hadislerinin çoğunda Şu’ayb’ın rivayetlerine itimat etmesinin sebebinin de böyle bir durum olduğu bildirilmektedir⁹⁶. Öyle anlaşılıyor ki, hadis kitaplarının yaygınlaşmasından sonra kitap sahibinin zati niteliklerinin yanında, belki ondan ziyade kitabın güvenli bir şekilde muhafaza edilmiş olması öne çıkmış ve zati itibarıyla daha iyi durumda olan raviler varken böyle olmayan ama daha âlî bir senede sahip bulunan ravilerin

⁹¹ Bkz. el-Hâkim, Ma’rife, s.6 vd.;el-Hatîb, el-Câmi, 1/116, 2/92, 233; İyâz, el-İlmâ’, 205, 208.

⁹² el-Hatîb, el-Câmi’, 1/123; es-Sehâvî, Fethu’l-Muğîs, 3/333, 336.

⁹³ el-Hatîb, el-Kifâye, 485-486; es-Sehâvî, Fethu’l-Muğîs, 3/4.

⁹⁴ Bunun için birçok alim ravi sayısı fazla (*nâzil*) olan ama güvenilir veya fakih ravilerden oluşan bir senedin böyle olmayan âlî senede tercih edilmesi gerektiği üzerinde durur. Bkz. el-Hatîb, el-Câmi’, 1/124, 2/101; es-Sehâvî, Fethu’l-Muğîs, 3/339 vd.

⁹⁵ el-Hatîb, el-Kifâye, 248.

⁹⁶ Bu konuda bkz. es-Sehâvî, Fethu’l-Muğîs, 3/338 vd.

rivayetleri tercih edilmiştir. Şu haberde böyle bir durum görülmektedir: Müslim’e; “Sahîh’de Suveyd’den⁹⁷ hadis rivayet etmeyi nasıl caiz gördün?” denilmiş de o şöyle cevap vermiş: “Peki ben Hafs b. Meysere’nin (ö. 181) (hadis) nüshasını nereden getirecektim?”⁹⁸.

Bu anlayışla en âlî senede ulaşılmaya çalışılınca tabii olarak bir hocanın veya bir kitabın ravilerinden en uzun ömürlü olanın rivayeti rağbet görecektir, diğerleri ihmal edilecektir. İbn Ukde Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Kûfî (250-332) şöyle der: “İslâm’da iki adamdan yani Ali b. el-Ca’d (134-230) ile Luveyn’den (ö. 245)⁹⁹ daha (iyi/âlî) senedli kimse yoktur. Çünkü bunlar âlî (senedlere sahip) şehirlerin hocalarının eserlerini topladılar ve uzun bir ömür sürdüler!”¹⁰⁰.

Bu sonuca ulaşmak için yapılan uygulamalardan biri de çocukların küçük yaşlarda hadis meclislerine götürülmeleri idi. *İhzâr* denen bu uygulamayla, çocuk, söz konusu kitabı hocadan almış oluyordu. Çocuk ileri yaşlarında söz konusu kitabı rivayet ettiğinde, bu kitabı çocukluklarında almamış olan yaşlılarına oranla daha kısa bir senedle rivayet etmiş oluyordu. Bu sebeple dönemin hadis öğrencileri de, kitabı daha kısa bir yolla almak için onun rivayetini tercih ediyorlardı¹⁰¹. Bu uygulamanın, vaktiyle de tenkit edilmiş olmakla beraber, kitabın güvenli rivayetini sağlamaktan

⁹⁷ Suveyd b. Saîd Ebû Muhammed el-Herevî (ö. 240), bazı alimler tarafından tenkide uğramış olmakla beraber “sahihu’l-kitâb” olduğu söylenen bir ravidir. Yüz yaşında iken öldüğü nakledilir.

⁹⁸ ez-Zehebî, Mizânu’l-İ’tidâl, 2/250.

⁹⁹ Muhammed b. Süleyman el-Kûfî, Luveyn lakabı ile bilinir. Öldüğünde yaşı yüzü geçmişti.

¹⁰⁰ er-Râmehurmuzî, el-Muhaddisu’l-Fâsıl, 621.

¹⁰¹ Hadis öğrenimi için yapılan yolculukların en önemli sebebinin, bir hadisi/ bir kitabı âlî senedle elde etmek olduğu anlaşılıyor. Tarih boyunca hadis öğrencilerinin âlî sened sahibi hocaların bulunduğu yerlere yolculuklar yaptıkları görülmektedir. Mesela âlî sened sahibi olduğu bildirilen Abdurrahman b. Muhammed b. Attâb’ın (ö.520) zamanında öğrencilerin onun yanına rihleler yaptıkları nakledilmektedir. Bkz. ez-Zehebî, Siyeru A’lâm, 19/514-515. Rical kitaplarında âlî senede sahip ravilerin bu durumlarına özellikle işaret edildiği görülür. Mesela bkz. ez-Zehebî, Siyeru A’lâm, 13/524 (Ebu’l-Kasım Hibetullah eş-Şeybani, ‘hadis ilminden nasibi olmadığı halde’ ali senede sahip olması hasebiyle pek çok kimse Musned’i ondan rivayet etmiş); 16/481. Bu imkana sahip raviler ‘esnedu ehli zamanih’, ‘musnidu’l-İrak’, ‘inteha ileyhi uluvvu’l-İsnad’ gibi ifadelerle anılırlar.

ziyade bir geleneğin devamını sağlamaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır¹⁰². Dolayısıyla buna bakıp kitapların güvenliğini tartışmanın bir manası yoktur. Zira söz konusu kitabın, ele alınan dönemde daha pek çok kimse tarafından rivayet edildiği de görülmektedir. Burada Sahîh-i Buhârî'nin rivayetleri örnek verilebilir. Bu kitabı müellifinden 90 bin kişinin dinlemiş olduğu nakledilir. Bu sayı, muhtemelen açık ve kapalı alanlarda yapılan hadis meclislerinde bulunan tahmini dinleyici ve öğrenci sayıları esas alınarak belirlenmiştir. Bunların bininin kitabın "râvî"si olduğu kabul edilir. Bunlardan, Sahîh'i rivayet iznine sahip 5 râvînin Sahîh nüshaları meşhur olmuştu. Bu nüsha sahipleri şu zatlardır: el-Firebrî (ö. 320), en-Nesefî (ö. 294), en-Nesevî (ö. 290), el-Bezdevî (ö. 329), el-Mehâmîlî (ö. 330)¹⁰³. Bunlardan ilk ikisi diğerlerini çok erkenden unutturmuştur. Buhârî üzerine yapılan ilk çalışmalarda en-Nesefî nüshası esas alınmıştı. Meselâ el-Hattâbî (ö. 396) Buhârî şerhinde, el-Humeydî (ö.488) el-Cem' Beyne's-Sahîhayn'da, Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430) el-Mustahrac ale's-Sahîhayn'da en-Nesefî nüshasını esas almışlardı. Daha sonra bu nüsha, sonu Buhârî'den *semâ'* yoluyla alınmadığı için rağbetten düşmüş ve el-Firebrî nüshası meşhur olmuştur. el-Firebrî Sahîh'i, Buhârî'den, biri 248'de Firebr'de, diğeri 252'de Buhâra'da olmak üzere iki defa *semâ'* yoluyla almıştı. 6. asırdan sonra Sahîh üzerine yapılan bütün çalışmalarda el-Firebrî nüshası esas alınmıştır¹⁰⁴. Bu gelişmede, kitabı tahammül yolunun yanında âli senedi elde etme anlayışı da etkili olmalıdır. Görüldüğü gibi bu raviler Buhârî'den sonra 34 ila 74 yıl daha yaşamışlardır. Firebrî, Buhârî'den sonra 64 yıl daha yaşamıştır. Herhalde, kitabı iki defa da sema yoluyla almış olduğu için nüshası tercih edilmişti¹⁰⁵. Bu tercih sebepleri sonraki ravilerde

¹⁰² Bir vakta olarak, isnadın fonksiyonunu büyük ölçüde yitirdiği sonraki dönemlerde isnadda, sırf geleneğin devamı için hoşgörülü davranılıyordu. Bkz. İbnu's-Salah, Ulu-mu'l-Hadis, s. 108; el-Leknevi, Zaferu'l-Emani, s.501..

¹⁰³ İbn Hacer, el-Mehâmîlî'nin Sahîh'in rivayet hakkına sahip olmadığını, Sahîh'i onun senediyle rivayet edenin büyük hata yaptığını kaydeder (Fethu'l-Bârî, 1/20. Krş. Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar, 174. Sahîh'i Buhârî'den rivayet edenler arasında Hammâd b. Şâkir en-Nesefî (ö. 311) (Siyer, 12/398, 15/5), İbrâhîm b. Ma'kul en-Nesefî (Siyer, 12/398) ve Tâhir b. Muhammed b. Mahled en-Nesefî'nin (Siyer, 12/398) isimleri de geçmektedir.

¹⁰⁴ Bu konuda bkz. Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar, 167 vd.

¹⁰⁵ el-Firebrî, herhalde ömrünün sonlarına doğru, Sahîh'i kendisinden başka rivayet eden kimsenin kalmadığını söylemişti (ez-Zehabi, Siyeru A'lam, 12/398). Bu açıklamayı 'kendi bilgisine göre' kaydıyla anlamak gerekir. Zira, bilindiği kadariyle Sahîh'i Buhârî'den

de gözetilince kitabın bir çok kimseye aynı senedle ulaşmış olması vakıası ortaya çıkmıştır. Meselâ pek çok meşhur alimin Buhârî senedinde görülen Kerîme bint Ahmed el-Merveziyye¹⁰⁶, semâı kaydedemeyecek kadar küçük bir yaşta babası tarafından el-Küşmeyhenî'nin hadis meclisinde hazır bulundurulmuştu¹⁰⁷. Bu sebeple onunu bulunduğu sened âli bir sened olmuş ve tercih edilmesini sağlamıştı. Zamanındaki hadis taliblerinin/araştırmacılarının da onun bulunduğu yere gidip Sahîh'i ondan aldıkları görülmektedir¹⁰⁸.

Aynı etkiyi diğer bazı meşhur hadis kitaplarının senedlerinde görülen ravi azlığında da görmek mümkündür.

İmam Ahmed b. Hanbel'in meşhur Musned'inin bilindiği kadarıyla bütün senedlerinde oğlu Abdullah b. Ahmed < Ebû Bekr el-Katî ... isimleri görülmektedir. Halbuki bu eseri müellifinden ve sonraki ravilerinden başkalarının da tahammül ettiğini gösteren ifade ve haberler vardır. Meselâ el-Mervezî şöyle demektedir: Ebû Abdillâh yani Ahmed b. Hanbel; "Sana kitabımı verip, "Onu benden rivayet et. O, benim rivayetlerimdir." dediğimde artık onu sema edip etmediğine aldırmazsın!" dedi ve **bize** el-Musned'i verdi¹⁰⁹. Nitekim bu eserin bazı senedlerindeki eda sigaları onun hocadan tek başına alınmadığını göstermektedir:

Musned'in bir senedinin ilgili kısmı da şöyledir: ...haddesenâ Ebû Bekr el-Katî haddesenâ Abdullah ibnu'l-İmâm **haddesenâ** ebî el-İmâm Ahmed...¹¹⁰.

Abdullah b. Ahmed'den ise "bir topluluk: cemâatun" rivayet etmiştir¹¹¹. Bunun için, meselâ, Muhammed b. Yâsîn el-Fâdânî el-Mekkî'nin senedinin baş tarafı şöyledir: ...an Ebî Bekr Ahmed b. Ca'fer el-Katî **ahberenâ** Abdullah b. Ahmed b. Hanbel ahberenâ Ebî Ebû Abdillâh Ahmed...¹¹². Abdul-

rivayet edenlerin sonuncusu Ebu Talha Mansur el-Bezdevî'dir (Bkz. ez-Zehabi. Siyeru A'lam, 12/398).

¹⁰⁶ Mesela bkz. İyâz, el-İlmâ', 53; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, 1/23.

¹⁰⁷ Bu sebeple Ebû Zerr el-Herevî'nin onun semâını tenkid edip zayıf saydığı nakledilmektedir. Bkz. İyâz, el-İlmâ', 144-145.

¹⁰⁸ Örnek için bkz. İyâz, el-İlmâ', 52 (muhakkikin dipnotu)

¹⁰⁹ el-Hatîb, el-Kifâye, 468. ez-Zehabi de Ahmed b. Hanbel'in, Musned'i 'başkası'na okumasından önce oğlu Abdullah'a okuduğunu kaydeder (Siyeru A'lam, 13/523).

¹¹⁰ Muhammed b. Ali b. Tûlûn ed-Dimeşkî ve ğayruh, Nevâdir'l-İcâzât ve's-Semâât, thk. Dr. Mutî' el-Hâfîz, Dimeşk, Dâru'l-Fikr, s.88.

¹¹¹ Bkz. ez-Zehabî, Siyeru A'lam, 13/524.

¹¹² Alemuddîn Muhammed Yâsîn el-Fâdânî el-Mekkî, İthâfu'l-Mustefid bi-Ğureri'l-Esânîd, Dimeşk, 1403/1983, s.10.

lah'dan rivayet edenler arasında Ebû Ali b. es-Savvâf'ın ismi de zikredilmektedir¹¹³. Musned'i el-Katî'den de bir çok kimse rivayet etmiştir. Bunlar arasından, "sahib-i hadis" bir ravi olmadığı halde "semâ"ına ihtiyaç duyulduğu için¹¹⁴ Musned kendisinden rivayet edilmiş olan İbnu'l-Muzhib (355-444)¹¹⁵, Ebû Bekr en-Neccâd¹¹⁶, el-Hüseyn el-Felâkî¹¹⁷, Ebû Muhammed el-Cevherî¹¹⁸ ve Mansûr b. Muhammed el-Kattân¹¹⁹ zikredilebilir.

Burada kaydedilmelidir ki, meşhur hadis kitaplarının senedlerindeki bu sınırlılık, onların güvenilirliği lehine olan bir durumdur. Çünkü bu, meşhurluklarına rağmen onları gelişi güzel her isteyenin rivayet edemediğini, rivayetlerinde bazı esaslara riayet edildiğini gösterir. Ayrıca sonraki dönemlere ulaşan âli senedli nushaların yanında aynı dönemde nazil senedli pek çok nüshanın bulunduğu vakıası da göz ardı edilmemelidir.

Hadislerin bize, çoğu Hz.Peygamber'den sonra uzun süre yaşamış olan genç sahabiler yoluyla ulaşmasında, çok kimse tarafından nakledilmeleri umulan bazı hadislerin bize belirli sayıda kimseler tarafından nakledilmiş olmalarında bu yaklaşım etkili olmuş görünmektedir.

6. Kitabımı Koruma

Ravide aranan niteliklerden olan zabt sıfatı kapsamında aranan hususlardan birisi, ravinin kitabını dış müdahalelerden korumasıdır. Bu husus, bilhassa, hafızadan değil de kitaptan rivayette önem kazanır. Bu sebeple ravilerin bu özelliğine özel olarak vurgu yapıldığı görülür:

Eyyûb b. Utbe (ö. 160) "sahihu'l-kitâb" bir ravi idi. Ancak hafızasından rivayet ettiğinde hata yapardı¹²⁰.

Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198) de kitaptan rivayetin şartı olarak sema ile birlikte kitabın mutkan/ titizlikle yazılıp korunmuş olmasını zikreder¹²¹.

Mervân b. Muhammed ed-Dımeşkî (ö. 210) ise şöyle der: Sahib-i hadis üç şeyden; doğru sözlülükten, ezberlemeden ve kitap sahihliğinden müs-

¹¹³ ez-Zehebî, Siyeru A'lâm, 13/524.

¹¹⁴ a.g.e.

¹¹⁵ el-Hatîb, Târihu Bağdâd, 7/390; ez-Zehebî, a.g.e., 17/641; a.mf., Mizânu'l-İ'tidâl, 1/510.

¹¹⁶ ez-Zehebî, Siyeru A'lâm, 18/154.

¹¹⁷ a.g.e., 19/236, 276.

¹¹⁸ a.g.e., 13/524.

¹¹⁹ et-Tedvîn fi Ahbâri Kazvîn, 4/117.

¹²⁰ ez-Zehebî, Mizân, 1/290.

¹²¹ el-Kifâye, s.344.

tağni kalamaz. Bunlardan ikisi bulunur biri bulunmazsa bu ona zarar vermez. Doğru sözlülük ve kitap sahihliği olur da ezberlemezse, sahih kitaplarına başvurursa bu ona zarar vermez!"¹²².

İbn Hacer de; sema ettiklerini yazan ve bunları muhafaza edip elinden çıkarmayan, rivayetlerini de bunlardan yapan ravilerin daha az hata yaptıklarını tesbitini yapar¹²³.

Kitaplarını koruyamayan ravilerin rivayetlerine bazı eklemeler yapıldığı, bu suretle aslen sıkı olan bu ravilerin cerhe maruz kaldıkları da görülmektedir. Bunlardan birisi Hammâd b. Seleme'dir (ö. 167). Bu zatın, Sâbit el-Bunânî (ö. 120 küsur) dışındaki ravilerden yaptığı rivayetlerinde asıl rivayetleriyle eklenen rivayetleri ayıramaz hale geldiği bildirilmektedir¹²⁴

7. Ödünç Vermeme

Tahrif edilme endişesine karşı başvuru olan önlemlerden biri de kitapları ödünç vermekte gösterilen isteksizliktir.

Kitapların ödünç verilmesi esas itibariyle teşvik edilen bir husustur¹²⁵. Ödünç vermeme, kınanan bir davranış olan "ilmin saklanması" gibi değerlendirilmiştir¹²⁶. Bununla beraber kitabın, ehli olmayana ödünç verilmemesi de tavsiye edilirdi¹²⁷. Abdurrahman b. el-Mübârek, Abdurrahman b. Mehdî'den kitabını (ödünç?) isteyince; "Çocuk! Ben kitabımı sana vereyim, (öyle mi?)" diyerek vermemiş, bir aracının ricası üzerine gelip oturmuş, Abdurrahman b. el-Mübârek kitabı istinsah ettikten sonra geri almıştı¹²⁸.

¹²² er-Râmehurmuzî, el-Muhaddis, 405-406; el-Hatîb, el-Kifâye, 340; İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-Ta'dîl; 2/36 (Burada söz konusu nitelikler "ilim sahibi" için gerekli görülmemektedir. Bu dönemde, en azından bazı çevrelerde "ilim" denince "hadis" kastediliyordu.)

¹²³ en-Nuket, 1/269.

¹²⁴ Bkz. el-Beyhekî, el-Esma ve's-Sıfât, Kevserî'nin Mukaddimesi, s. 5. Söz konusu karıştırmaların, üvey oğlu Abdulkerim tarafından yapıldığına dair bkz. Tehzîb, 3/16; Mizân, 1/593.

¹²⁵ el-Hatîb, el-Câmi', 1/240 vd.; İbnu's-Salâh, Ulûmu'l-Hadîs, 224; es-Sehâvî, Fethu'l-Muğîs, 3/294; es-Suyûtî, Tedrîb, 2/90-91; es-San'ânî, Tavzîh, 2/363 (Muhakkıkın dipnotu)

¹²⁶ es-Sehâvî, Fethu'l-Muğîs, 3/294.

¹²⁷ Bkz. el-Hatîb, Takyîd, 146. Kitap iaresi için, ödünç isteyenini onu doğru bir şekilde okuyabilecek ilim ehlinde, dindar, kitabın kadrini bilen biri olması gibi hususlara işaret edilir. a.g.e., 146-147; es-Sehâvî, Fethu'l-Muğîs, 3/294.

¹²⁸ el-Hatîb, el-Kifâye, 347.

Yahya b. Saîd el-Ensârî ise, istinsah edilmek üzere ödünç verdiği kitabının geç iade edilmesi üzerine ondan vazgeçmişti¹²⁹.

8. Belirli Malzeme Kullanma

Bilginin güvenli nakli için başvurulacak dikkat çekici bir çare de belirli bir yazı malzemesinin kullanılması şeklinde görülür. Reşîd (halifeliği: 170-193) halife olduğunda kâğıt “varak” malzemesi ve kullanımını yaygınlaştığı için halkın sadece kâğıt kullanması yönünde bir emir çıkarmıştı. Sebep de şuydu: Deri ve benzeri şeyler, (yazılanı) silmeye ve tekrar yazmaya, dolayısıyla tezvire müsaittir. Kâğıt ise böyle değildir. O silindiğinde bozulur, kazındığında ise kazı belli olur¹³⁰.

9. İmha veya Vasiyet Etme

Hadis eserlerini hatasız bir şekilde iletme arzusunun en üzücü tezahürlerinden birisi onların imha edilmesidir¹³¹. Hadiste tessebbütün ilk örneğini veren zat olan Hz. Ebû Bekr’in aynı zamanda, yazmış olduğu bazı hadisleri bu endişeyle yakmış olması¹³² manidardır. Daha sonraları da birçok alim, kitaplarının tahrif edilebileceği endişesiyle imha yoluna gitmişlerdir.

Urve 63/682 yılında vuku bulan Harre savaşında fıkıhla ilgili kitaplarını yakmıştı¹³³.

Abide es-Selmânî (ö. 72) ölümü esnasında kitaplarını istetip imha etmiş ve sebep olarak da; “Onların, bir topluluğun eline geçip de onları asil yerlerinde kullanmayacaklarından endişe ediyorum.” demişti¹³⁴

¹²⁹ el-Hatîb, el-Kifâye, 348.

¹³⁰ Subhu'l-A'şâ, thk. M. Hüseyin Şemsuddin, Beyrut-1407/1987, 2/515-516.

¹³¹ Tarihte kitap imhasının başka gerekçeleri de görülmüştür. Bunlar arasında bazı zatların hadislerin yazılmasını hoş görmemeleri ile bazı sûfilerin, kitaplarını kendileri için artık gereksiz görmeleri zikredilebilir. Bazı örnekler için bkz. Hilyetu'l-Evliyâ', 6/240, 7/336, 8/227; 10/6-7, 10; Târihu Bağdâd, 7/71; Takyîdu'l-İlm, 63; Câmiu Beyânî'l-İlm, s.81-83; Telbîsu İblîs, 347-348; Mîzânu'l-İ'tidâl, 4/462; Nefehâtu'l-Üns, s. 151 Tehzîbu't-Tehzîb, 3/203. Ölümler, kendisine ait bütün ilmin kendisiyle birlikte gömülmesini emreden Cüneyd-i Bağdâdî'nin gerekçesi ise çok farklı olmuştur: “Resûlullah'ın –sallallahu aleyhi ve sellem- ilmi aralarında mevcut iken bana ait bir şey geride bırakmış olarak Allah'a gitmek istemedim” (Cüneyd..., Süleyman Ateş, s. 63).

¹³² Bkz. ez-Zehabî, Tezkiretu'l-Huffâz, 1/5.

¹³³ Abdurrezzâk, Musannaf, 11/425; Tehzîb, 7/183.

¹³⁴ İbn Sa'd, et-Tabakât, 6/94; ed-Dârimî, “Mukaddime”, 42; el-Hatîb, Takyîdu'l-İlm, 61; İbn Abdilberr, Câmiu Beyânî'l-İlm, 84.

Ebû Kılâbe (ö. 104) kitaplarının sağ ise Eyyûb es-Sahtiyânî'ye (ö. 131) verilmesini, aksi halde yakılmasını vasiyet etmişti¹³⁵.

Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160) öldüğünde kitaplarının “yıkınıp/ su ile silinip” gömülmesini vasiyet etmiş ve vasiyeti yerine getirilmiştir¹³⁶.

Sufyân b. Saîd es-Sevrî'nin de kitaplarını imha ettirdiği nakledilmektedir¹³⁷.

el-Hâkim, İshâk b. Râhûye (ö. 238), İbnu'l-Mübârek (ö. 181) ve Muhammed b. Yahya'nın kitaplarını gömdüklerini nakleder¹³⁸. Bunun sebebinin, onların, hata yapmaya veya tahrif etmeye müsaid olduğu için vicâdeyle rivayeti caiz görmemeleri olduğu söylenmektedir¹³⁹.

Ebû Hayyân et-Tevhîdî de “selefin sünnetiyle istişhad ederek” kitaplarını imha etmişti¹⁴⁰.

Sonuç olarak beşeri imkanlar ölçüsünde düşünülmesi gereken ‘hadis kitaplarının güvenilirliği’ sorunu, tarih boyunca söz konusu olan kitapların güvenilirliği sorununun bir parçasıdır. Hadis alimleri bu sorunu çok erken dönemden itibaren fark edip üzerinde durmuş ve çözümler üretmeye çalışmıştır. Bu çözümleri, tabii olarak, dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekir. Bunların bir kısmının çok sınırlı uygulama alanı bulmasına mukabil diğer bir kısmı yaygın bir şekilde uygulanmaya çalışılmıştır. Hadis alimlerinin gerçekten takdire şayan olan bu çalışmaları, şüphesiz sorunu tamamen halletmiştir, denilemez. Ama bu tür konularda zaten sorunların tamamen halli diye bir şey de yoktur.

¹³⁵ İbn Sa'd, et-Tabakât, 7/185, 251; er-Râmehurmuzî, el-Muhaddisu'l-Fâsil, 460, el-Hatîb, el-Kifâye, 503 (Eyyûb, bir deve yükü olan bu kitapları aldırıldığını ve on kûsür dirhem nakliye ücreti ödediğini ifade eder).

¹³⁶ el-Hatîb, Takyîd, 62.

¹³⁷ İbn Kuteybe, el-Maârif, s. 218; İbn Ebi Hâtim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, 1/110, 116; Ebû Nu'aym, Hilyetu'l-Evliyâ', 7/38, 64.

¹³⁸ ez-Zehabî, Târihu'l-İslam, Havâdis ve Vefeyât 231-240, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî, 1993/1414, s.90.

¹³⁹ Bkz. ez-Zehabî, Siyeru A'lâm, 11/377.

¹⁴⁰ Delâilu't-Tevsik, 241. Bu konuda ayrıca bkz. Ahmet Yücel, Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi, İstanbul, 1996, s. 37-38.